

RECHTSTHEORIE

RECHTSGESCHIEDENIS

AAK20198894

C.J.H. Jansen

In het afgelopen jaar verschenen twee biografieën van Leidse juridische hoogleraren. Zij zijn meer dan de moeite van het lezen en bestuderen waard, hoewel de lezer gelet op de omvang van de beide boeken over een lange adem moet beschikken. De ene biografie heeft als onderwerp J.R. Thorbecke (1798-1872). Hij is vermoedelijk als Nederlands staatsman bekender dan als Leids hoogleraar. De andere biografie betreft Rudolph Pabus Cleveringa (1894-1980). Hij leeft onder de huidige generaties vooral voort als onvermoeibaar vechter tegen de nationaalsocialistische bezetter in de Tweede Wereldoorlog. Zijn protest als decaan van de Leidse juridische faculteit op 26 november 1940 tegen de schorsing van zijn Joodse collega's E.M. Meijers (1880-1954), zijn promotor en leermeester, en M. David (1898-1986) is uitgeroepen tot de belangrijkste Nederlandse redevoering in de 20e eeuw.

Niemand heeft het Nederlandse staatsrechtelijke toneel van de 19e eeuw meer gedomineerd dan Thorbecke. Zijn ideeën over het wezen van de staat ondergingen de invloed van zijn vierjarige verblijf aan Duitse universiteiten (1820-1824). Hij was in de dagelijkse omgang hautain, verbeteren, gelijkhebberig en overtuigd van het eigen gelijk. Alles moest gaan, zoals het hem voor ogen stond. 'Thorbecke wil het'. Collega's, zoals de Amsterdamse hoogleraar, C.A. den Tex (1795-1854), die een andere mening waren toegedaan, kregen van hem onder uit de zak. Den Tex' werk noemde Thorbecke 'lachwekkend gewauwel'. In 1825 had koning Willem I Thorbecke benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de staatkundige geschiedenis van Europa en de statistiek (een economische benadering van het staatsbestel) in de faculteit der letteren en de wijsbegeerte van de Gentse universiteit. België en Nederland vormden toen nog het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De Belgische Opstand van 1830 maakte aan dit koninkrijk een einde en Thorbecke tot vluchteling. Willem I benoemde hem echter al in 1831 tot toegevoegd hoogleraar in de staatkundige geschiedenis van Europa in de juridische faculteit van de Leidse universiteit. Hij werd in 1834 gewoon hoogleraar. De ster van Thorbecke als staatsrechtjurist rees snel. Hij begon in 1836 als eerste in Nederland met een (overigens niet verplicht en buiten zijn leeropdracht om, maar op verzoek van de studenten gegeven) college over de Grondwet van 1815: 'de Historische en Vergelijkende Verklaring der Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden'. Daarmee stond hij aan de wieg van de positiefrechtelijke staatsrechtbeoefening in Nederland. Zijn colleges mondden uit in een artikelsgewijs grondwetscommentaar *Aanteekening op de Grondwet* (1839). Hij toonde in dit boek aan dat menig grondwetsartikel onduidelijk en onzorgvuldig was en dat de Grondwet als geheel gebreken vertoonde.

Begin 1840 publiceerde Thorbecke op basis van deze bevingen: *De Proeve van Herziening der Grondwet, volgens de Aanteekening van Mr. J.R. Thorbecke*. Dit boek bracht hem in contact met de politieke kopstukken van zijn tijd. Hij groeide uit tot de knapste 19e-eeuwse verdediger van het politiek-liberale gedachtegoed, zoals de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid, de versterking van de bevoegdheden van het parlement, de vrijheid van vereniging, godsdienst en onderwijs en rechtstreekse verkiezingen. Onlosmakelijk is zijn naam verbonden met de Grondwet van 1848, de Gemeentewet (1851) en de Provinciale wet (1851), al is de Grondwet minder exclusief afkomstig uit de koker van Thorbecke dan de geschiedenis wil. Hij verruilde in 1849 definitief de universiteit voor de politiek, nadat hij in 1844 lid van de Tweede Kamer was geworden. Hij was minister in 1849-1853, 1862-1866 en 1871-1872. Thorbecke schreef zelf opmerkelijk bescheiden: 'Het was mijne taak, de stichter van een *stelsel* van liberale regering, in wetgeving en bestuur, te zijn.'

De historicus Remieg Aerts besteedde 763 pagina's aan de duiding en de ontrafeling van het leven en de werken van Thorbecke. Zijn boek is een *must* voor iedereen die zich wil verdiepen in de grondslagen en de achtergronden van het moderne Nederlandse staatsrecht: R. Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman*, Amsterdam: Uitgeverij Prometheus 2018 (citaten op p. 252, p. 392 en p. 747; zie ook p. 389).

Ook de tweede, door mij aan te kondigen biografie is tamelijk omvangrijk voor een juridische biografie, te weten 484 pagina's. Auteur is Kees Schuyt. De titel van het boek luidt: *R.P. Cleveringa. Recht, onrecht en de vlam der gerechtigheid* (Amsterdam: Boom uitgeverij 2019). Schuyt schetst het leven van een jurist, die op een cruciaal moment in de geschiedenis van zijn universiteit zijn rug recht hield. Hij weigerde te buigen voor het (antisemitische) onrecht dat de bezetter over Nederland uitstortte en dat leidde tot de verwijdering van Meijers en David. Cleveringa stond bekend als 'koppig, vasthoudend, rechtlijnig en beginselvast'. Hij beriep zich in zijn 26 novemberrede op de waarden in de Grondwet die in essentie op het liberale gedachtegoed van Thorbecke teruggingen. De artikelen 5 en 176 van de toenmalige Grondwet achtten iedere Nederlander, van welke godsdienst ook, benoembaar tot elk ambt. Er was daarom geen enkele reden aanwezig om Meijers en David niet in functie te laten. Cleveringa heeft zijn protestrede moeten bezuren. De bezetter sloot hem op 27 november 1940, een dag na de rede, tot zijn vrijlating, eind september 1941, op in het 'Oranjestad', de gevangenis, in Scheveningen. Op 3 februari 1941 was hij ontslagen als hoogleraar in het Handelsrecht en het Burgerlijk procesrecht te Leiden, een ambt dat hij vanaf 1926 bekleedde. Hij zat later in de oorlog nog als gijzelaar geïnterneerd in Vught van 4 januari 1944 tot 22 juli 1944. Ontslag en gevangenschap hebben echter zijn geest niet weten te breken.

Na zijn vrijlating uit het 'Oranjestad' heeft Cleveringa de Hoge Raad aangemoedigd zich krachtiger op te stellen tegen de bezetter. De lijdzame opstelling van het college

was een doorn in zijn oog. Het heeft niet mogen baten. De Hoge Raad liet zich zonder protest door de Duitsers de kaas van het brood eten. De oudste raadsheer, N.C.M.A. van den Dries (1880-1958), schreef na afloop van de oorlog als 'waarnemend President' een brochure ter verdediging van de opstelling van de Hoge Raad: *De Hooge Raad der Nederlanden tijdens de bezetting*. In zijn eigen exemplaar noteerde Cleveringa woedend: 'Er was oorlog!! Er was gruwelijk dagelijksch onrecht. Daartegen had de stem van den H.R. luid moeten klinken; in welken vorm ook.' Hij reageerde onthutst bij de passage waarin Van den Dries het ontslag van de Joodse president van de Hoge Raad, L.E. Visser (1871-1942), leek te vergoelijken. Cleveringa schreef in de kantlijn:

'De argumenten in mijn rede van 26/11/1940 aangevoerd [de schorsing is in strijd met artt. 5 en 176 Grondwet] worden dus de moeite van het bespreken niet waard geacht! De Duitschers waren in hun recht!!!! Het deed wat "satanisch" aan (eerlijk is eerlijk, nietwaar?) men kon er toch eigenlijk geen opmerking op maken!!!! Bah; schaamt v.d. Dries zich niet zoo iets te schrijven?' (zie aantekeningen van Cleveringa bij: N.C.M.A. van den Dries, *De Hooge Raad der Nederlanden tijdens de bezetting*, Leiden 1945, p. 54 en p. 43).

Ik sluit deze aankondiging graag af door het citeren van de laatste woorden van Schuyt in diens prachtige biografie (zie Schuyt, *R.P. Cleveringa*, p. 484):

'Cleveringa's leven, zijn oprechte levenswijze en levenshouding, zijn rechte rug en zijn waardeschaal van vrijheid, rechtvaardigheid en waarheid, zouden op nieuwe wijze voor deze tijd doordacht kunnen worden. Zo kunnen ze als de "vlam der gerechtigheid" worden doorgegeven. Zo behouden niet alleen Cleveringa's protestrede van 26 november 1940, maar ook zijn gehele leven en levenswijze hun inspirerende betekenis. Leven is doorgeven. "Zegt het voort."